

CAP. III.

DE

COGNITIONE PER TESTI-
MONIUM.

§. 247.

Testimonium in sensu latiore sumtum est adser-
tio *alicujus* eum in finem facta, ut illud,
quod adseritur, ab alio verum habeatur.
Testimonium strictius sumtum est adseratio *facti* ad
mox dictum finem. Is, qui testatur, *testis* est,
& is, qui propter testimonium id verum habet,
quod alter testatur, *credit*; adensus propter testi-
monium præstitus *fides* est, si propter testimonium
divinum, *divina*; si propter humanum, *humana*.
Scientia per testimonium, humanum præsertim,
cognitionem perficiendi est *martyrocritica*.

§. 248. Testimonium humanum strictè sum-
tum est adseratio facti; facta per experientiam stri-
ctam cognoscuntur; quæ per experientiam strictam
cognoscuntur, sunt sensa; adeoque omne testimo-
nium humanum strictè sumtum repræsentat rem
sensam, vel præteritam, vel præsentem, vel hic
vel alibi sensam, vel sensu interno, vel externo.

§. 249. Testimonium humanum strictè sum-
tum repræsentat rem sensam; hinc, quæ sentiri
non

non possunt, non representantur per tale testimonium. At multa, quæ sentiri non possunt, possunt tamen ex sensis legitime inferri (a §. 204. ad 207.); hinc etiam ex testimoniis. Sic quasdam rerum causas ab aliis, e. g. Medicis, aut Phisicis ex experienciis legitime illatas credimus, sed propter testimonium in sensu latiore suntum (247). Si ipsi in aliorum experienciis earundem rationem, causamque detegamus, aut legitime esse illatam cognoscamus, per testimonium etiam philosophice cognoscimus. Si minus: cognitio per testimonium est tantum historica (10.).

§. 250. Nulla res impossibilis in illo respectu, in quo impossibilis est, potest esse res sensa; hinc non potest representari per testimonium. At effectus mirabilis non est impossibilis, & potest tale quid sentiri, cujus causam nos ex naturalibus inferre non possumus, vel quia in iis non est, vel quia a nobis in iis nequit deprehendi; adeoque effectus mirabilis potest per testimonium humanum representari. Sed hic, si ullibi, caveatur vitium subreptionis (202.).

§. 251. Rei sensæ narratio magis explicata, & uberior est *historia* (eine *Geschichte*), & hujus author *historicus*.

§. 252. *Historia* ratione rerum, quæ narrantur, diversa est. Quæ recenset res ad naturam earum partium, quæ hoc universum constituunt, atque ad artes, facta tamen ab hominum actionibus liberis, harumque sequelis proximioribus præcissione

eisione, pertinentes, dicitur *historia naturalis* (die Naturgeschichte). Hujus partes sunt historiae plantarum, animalium, morborum, meteororum (Erfcheinungen), machinarum artificiosarum &c. Historia, quæ tractat de liberis hominum actionibus, & de iis, quæ cum his magis connexa sunt, *simpliciter historia* dicitur. Ad hanc pertinent a) *historia civilis*, aut *politica*, in qua referuntur status, fataque rerumpublicarum, actiones magistratum, & Principum, & illorum, a quibus in rempublicam plura, & grandia profecta sunt. b) *Historia ecclesiastica*, in qua similia, sed ad ecclesiam spectantia referuntur. c) *Erudita*, in qua status, fataque eruditionis enarrantur; & hæc vel refert partes eruditionis, & tum in illa initia, progressus, incrementa, decrementa alicujus scientiæ exhibentur; vel refert vitas virorum doctorum, vel eorundem libros d) *Privata*, quæ refert vitas hominum privatorum cum statu rerumpublicarum, ecclesiæ, & eruditionis non admodum connexas.

§. 253. Historia quæcunque, quam ipsi non sumus experti, fide cognoscenda est; hinc per testimonium; adeoque historicus testis est illi, qui idem non est expertus.

§. 254. Testis vel ipse rem, quam narrat, est expertus, vel eandem ab aliis audivit. Si primum, testis dicitur *oculatus* (ein Augenzeuge); si alterum, *auritus* (ein Ohrenzeuge).

§. 255. Autoritas testis, qua testis, est ejusdem dignitas ex rationibus in ipso cognitis aptis ad adsensum in altero obtinendum.

§. 256. Rationes aptæ, & sufficientes ad adsensum alterius obtinendum, sive fidem, sunt scientia testis, & voluntas dicendi verum. Prior virtus dicitur dexteritas (die Geschicklichkeit); altera sinceritas (die Aufrichtigkeit des Zeugen). Una ex his sine altera non est ratio sufficiens, sed utraque simul,

§. 257. Quo clarius dexteritatem, & sinceritatem in teste aliquo cognosco, eo autoritas ipsius relate ad me major est; quo minus clare eadem, aut simul sumta, aut unum ex illis, cognosco, eo autoritas minor est. Testis, in quo nec dexteritatis quidpiam, nec sinceritatis cognosceretur, esset testis sine autoritate; si re ipsa nihil illarum virtutum adesset, *absolute*, secus *relative*.

§. 258. Dexteritas testis oculati dignoscitur ex his: 1. si rei fuerit præsens. 2. Si potuerit rite experiri, & eo sensu, quo se id expertum refert. 3. Si ea omnia in experiundo observaverit, quæ §. 211. requiri diximus. 4. Si polleat fidei memoria, ita, ut facile res, prout sensit, possit reproducere, aut memoriæ non fisis factum adnotaverit scripto. 5. Si præterea polleat facultate rem, quam expertus est, perspicue proponendi.

§. 259. Sinceritas testis determinatur ex his:
 1. si ipse sit vir religiosus falsiloquia aversans.
 2. Si

Si nulla habuerit motiva ad falsiloquium, habuerit autem ad verum testandum. Hæc quo plura, quo graviora fuerint, eo ad dignoscendam sinceritatem aptiora sunt. 3. Si narraverit eo ipso in loco, in quo, ac tempore, dum res gesta erat. 4. Si non tacuerit suo, suorumque honori detrahentia. 5. Si propter testimonium suum malum vereri debuerit, aut re vera tulerit.

§. 260. Testis auritus respectu eorum, quæ ab alio audit, est oculatus; ergo etiam iisdem sit dotibus ornatus.

§. 261. Testimonium verum est, in quo vere factum refertur, & ita refertur, uti factum est. Testis dexter scit factum, & si simul sincerus est, refert factum ita, uti est factum; adeoque testimonium testis dextri, & sinceri est testimonium verum. Testimonium, in quo non refertur vere factum, vel non ita, uti factum est, est testimonium falsum. Sed tamen ex falsa aliqua circumstantia relata falsitas facti non statim inferri potest. E. g. Dum Constantinus Magnus a Silvestro Pontifice refertur baptizatus, licet Silvester illum non baptizaverit, non sequitur: ergo baptizatus non fuit. Testimonium referens impossibilia semper falsum est, quo ad illa, quæ impossibilia sunt; & testis talia referens non est dexter; hinc nec habet authoritatem.

§. 262. Testimonium testis, cujus dexteritas, & sinceritas ex notis sufficientibus clare a me cognoscitur, est testimonium mihi *certum*; si notæ cognitæ sint insufficientes, est *incertum*. In
in-

incerto vel plures adsunt notæ pro dexteritate, & sinceritate a me cognitæ, quam pro opposito, vel pauciores. Si primum: est testimonium *probabile*; si alterum: est *improbabile*; si notæ utrimque sint æquales, est testimonium *dubium* (17.).

§. 263. Adensus præstitus ex notis cognitis sufficientibus, aut etiam pluribus pro veritate est *fides rationalis*, sive *oculata* (ein vernünftiger sehender Glaube). Adensus, qui nota nulla cognita, aut æqualibus, aut paucioribus tantum cognitis præstaretur, esset *fides cæca* (ein blinder Glaube); & qui ita credit, *credulus* est (leichtglaubig). Qui vero non crederet testimoniis certis, aut nullis vere probabilibus, esset *incredulus* (unglaubig). Testimonia certa, & vere probabilia dicuntur *fide digna*.

§. 264. Testimonium divinum cum sit illius testis, in quo distincte per rationem cognoscitur sinceritas, & dexteritas summa, omne testimonium divinum est certissimum, & creditur fide rationali, sive sit testimonium de facto, aut veritate propositionis singularis, sive sit de veritate propositionis communis. Sed, cum Deum esse aliquid testatum sit res facti, hujus testimonii divini existentia, si per testimonium humanum cognoscenda est, cognoscatur fide rationali (263.).

§. 265. Si ex testimonio divino certo probetur, Deum homini alicui, aut pluribus, certis circumstantiis vestitis, promississe, se illis adfuturum, & non permissurum, ut errent, in illis
cir-

cumstantiis non errabunt; verum igitur dicent, adeoque testimonium illorum in his circumstantiis verum est, & creditur ipsis fide rationali.

§. 266. Testimonium mere humanum testis oculati verum non est, nisi res vere fuerit facta, & ita facta, uti testis retulit (261.); nec auriti, nisi vere audierit, & ita retulerit, uti audiit. Sed licet auritus ita retulerit, uti audiit, non tamen idcirco res vere facta est. Hinc omne testimonium humanum de re facta verum debet habere testem oculatum.

§. 267. Etiam unius testis oculati, cujus dexteritas, & sinceritas cognita est, testimonium parit certitudinem. Si tamen plures oculati dexteritatis, & sinceritatis cognitæ idem testentur, nascitur certitudo major.

§. 268. Auritus de testimonio testatur; hinc testimonii testis oculatus est (260.). Sed de facto dum testatur, ipsius authoritas innitur authoritati testis oculati; & series quantacunque auritorum testem oculatum supponit; neque enim ipsi vere facta referre possunt, nisi retulerit oculatus.

§. 269. Testimonium auritorum in serie successiva est *traditio* (eine Ueberlieferung); in serie simultanea est *fama* (ein öffentliches Gerücht). Utrumque testimonium vel verum, vel falsum est; vel ex parte verum, vel ex parte falsum.

§. 270. Traditio, & fama vel habent ortum suum a teste oculato dextro, & sincero, & pro-

progressum suum ab auribus dextris, & sinceris; vel non habent ortum ab oculato, vel non a dextro, vel non a sincero, aut cui & dexteritas, & sinceritas defuit, vel non habent progressum suum a dextris, & sinceris. Si primum, traditio, & fama sunt testimonia vera (261.). Si unum ex aliis, tunc sunt vel testimonia omnino falsa, conficta, fabellæ, rumores sine capite; vel testimonia vitiata, defectibus laborantia, quibus, qui etiam in iis crederet, in quibus vitiata sunt, aut defectu laborant, esset nimium credulus.

§. 271. In veritatibus, quæ nobis via folius traditionis patefiunt, major gradus remotionis a fonte vires argumenti per se non infringit, uti fieri opinabatur cl. Lockius. Si enim, quod ipse ponit, primus testis fuerit fide dignus, & reliqui æquali fide digni, verum testimonium primi testes succedentes accurate referent; non est igitur periculum erroris. An e. g. circa dogma, quod docet, infantes posse baptizari; de quo, ni fallor, Origenes suo tempore dixit, hoc traditione acceptum esse, nostro tempore auctum est erroris periculum, quia a fonte magis distamus, atque Origenes? Universum, si nulli traditioni fide rationali (263.) credi potest, jam omnis probabilitas de re gesta, ad quam & dogmata proposita pertinent, demum evanescere deberet, licet illius fides antea fuisset certissima; hoc autem qui credit, credulus est.

§. 272. Notæ, ex quibus traditio dijudicari potest, præter testium dotes sunt:

a) in

a) in factis. 1. Illorum publicitas, 2. granditas, 3. monumenta, quæ longo tempore extitisse aliunde certum est, aut quæ extant adhuc cum relatis optime convenientia, & eorundem quasi rationata. 4. Relatio ipsa uniformis, constans, & invariata. 5. Absentia omnis contradictionis cum aliis certis, & omnis inconvenientiæ cum loco, tempore, moribus hominum, imo convenientia cum iis omnibus deprehensa &c.

b) In dogmatibus ad religionem spectantibus (nam in ceteris ad veritatem parum prodest scire, quis docuerit) præter testium dotes 1. gravitas, utilitas &c. dogmatis, 2. ejusdem connexio proximior cum reliquis religionis dogmatibus certis, 3. vestigia per omne ævum usque ad tempus religionis primum, 4. & vestigia hæc, si quando disparere videntur, hujus disparentiæ gravis, & solida ratio, 5. difficultas interferendi dogmatis, qualis esset, si alio tempore, quam primo, aut ab alio, quam ab authore ipso vel immediate per se, vel ejus auctoritate a primis promulgatoribus, dogma sine tumultu, & populi commotione interferi non potuit; hujus tamen tumultus, aut commotionis excitatæ aliquando, ne minimum quidem extet documentum &c.

§. 273. In fama, cum ipsa testimonium simul existentium testium sit, inquiratur in auctoritatem

rem famæ, &, si deprehendi is possit, debet esse testis oculatus, si fama sit vera. Dijudicetur ergo ex notis, ex quibus oculatus (258. 259.). Sed jam desinit esse fama, & est tibi testimonium testis oculati. Si vero author deprehendi non possit, non ideo statim judicandum, famam esse falsam, sed considerandum 1. objectum famæ. 2. Circumstantiæ antecedentes, præsentis, & earundem cum objecto famæ connexio 3. Consequentia durante fama, si quæ sint: & hæc si sint solius objecti, quod fama ferebat, necessaria consecutaria, fama sit certa. Si vero talia non sint, sed tamen sequelæ ejusmodi, ut ex illo, quod fama ferebat, facile consequi potuerint, oritur argumentum pro veritate famæ. E. g. Oritur belli tempore fama referens: hostilem exercitum esse cæsum: constabat ante, utrumque exercitum ita castra metatum fuisse, ut neuter sine periculo alicujus detrimenti recedere potuerit: fama durante pars hostilium copiarum, quæ arcem quandam obsidebat, subito obsidionem solvit, iterque adgreditur versus illam plagam, versus quam fama fert, reliquias cæsi exercitus recessisse. In his circumstantiis, qui famæ crederet, an crederet fide cæca, licet solutæ obsidionis aliæ potuerint esse causæ, quorum tamen jam nulla æque verisimilis occurrit.

§. 274. Testimonium verum est, quod est a teste dextro, & sincero (261.); sed testimonia, quæ opposita referunt, simul vera esse non possunt; hinc nec simul a testibus dextris, & sinceris. In testium collisione inquirendum, in quo rationes
dex-

dexteritatis, & sinceritatis infint plures, ante quam possit ex iis uni præ altero credi fide rationali.

§. 275. In teste oculato, coævo, domestico, major ratio pro dexteritate est, quam in aucto, recentiore, peregrino: sed non raro suspecta est oculati &c. sinceritas ob partium studium, ob metum, spem lucri, & istiusmodi alia. Exempla sunt obvia,

§. 276. Si oculati plures testentur idem, & inter illos sint, qui vitæ conditione, studiorum ratione, & religionis instituto discrepant, si usque adeo adsint hostes, & inimici, testimonium habet notam sinceritatis summam. Omnino enim incredibile est, complures istiusmodi in mendacium conspirare. Si jam præterea notæ dexteritatis sufficientes adsint, tali testimonio ad veritatem nihil deest; & hinc contradicentes alii, sive coævi, sive recentiores non sunt fide digni.

§. 277. In collisione testium potest contingere, ut in uno plures dexteritatis, & sinceritatis rationes detegantur, quam in multis aliis unanimitate voce contrarium adserentibus. In hoc casu præferendus est unus pluribus, vel maxime, si prudens est suspicio de collusione plurium, vel si plures ex uno eodemque testentur.

§. 278. Si testes, quorum unus multum phantasiæ, & alter plus intellectui, & rationi tribuit,

tribuit, collidantur, præferendus est posterior priori ob dexteritatem. Ab iis, qui nimium phantasiæ tribuerunt, plurimam partem profectæ sunt narratiunculæ de spectris, & plures aliæ fabellæ.

§. 279. Si plures coævi testentur de facto, quod ab ipsis ex defectu requisitorum ad experientiam rite capiendam, examinari non potuit, & contrarium testentur recentiores, quibus nihil requisitorum defuit, posterius testimonium præferendum est primo ob dexteritatem testium. Exempla sunt in historia naturali.

§. 280. Si coævi omnes factum memorabile taceant, & recentiores id referant, testimonium hoc jure in dubium vocatur, nisi silentii coævorum gravis adferatur ratio: quæ adferri vix poterit, si factum 1. fuerit publicum; 2. ad historiam, quam scribebant coævi, pertinens, aut adsint alia motiva, quare notari debuisset; 3. si ex adnotatione nullum in testes incommodum redundaturum, prudenter timeri potuerit. Jam enim, cur nullus illorum talis facti meminerit, alia vix superest ratio, quam quia nescierunt; factum autem publicum, & grande, qui omnes ignorare potuerunt! Vel ob hanc solam causam, si cætera deessent, Philostrato fides habenda non est, dum post centum elapsos annos prodigia ab Apollonio Thyaneo patrata refert, tacentibus de eisdem coævis. Si unus, alterve coævorum factum non referat, ipsum ob illius silentium negari tuto non potest: potuit enim
unus

unus ignorasse, potuit esse oblitus, potuit noluisse testari, quæ tamen in omnibus obtinuisse, credi non debet.

§. 281. Testis, qui nomen suum aperte præfert, antependus anonymo est, nisi suppressi nominis sufficiens adsit ratio: est enim sinceritas posterioris dubia.

§. 282. Testis pacatus, & modestus præferendus est acerbo, & vehementi, nisi aliunde constat, ex facti indignitate testem fuisse commotum. Nam acerbitas, & vehementia testis movet suspicionem odii; hinc defectus tam dexteritatis, quam sinceritatis.

§. 283. Testis simpliciter, sine fuce, & ampullis factum referens præferendus est testi ornatui, ac elegantis suis in relationibus nimium studentis ob magis certam sinceritatem. Ob eandem rationem præferendus est testis juratus non jurato.

§. 284. Cognitio per testimonium verum (261.) vera est. Si enim testimonium verum est, omnia accurate referuntur, quæ facta sunt; hæc per testimonium cognoscens habet cognitionem convenientem eum objectis; hinc & veram (II.).

§. 285. Cognitio per testimonium talis, ut vi ipsius possimus cognita ab aliis discernere, est cognitio clara (12.); istiusmodi cognitionem per

testimonia sæpe obtinemus. Claritas cognitionis per testimonia admittit gradus, quos cognitio in genere (13.).

§. 286. Cognitio per testimonium certum (262.) est cognitio certa. Nam dum certi sumus de dexteritate, & sinceritate testis, cognoscimus, oppositum testimonii esse impossibile; talis autem cognitio est certa (14.); hinc & cognitio per testimonium certum. Sed hæc certitudo est tantum moralis (16.).

§. 287. Veritas, claritas, certitudo perfectiones cognitionis sunt; hinc cognitio perficitur testimoniis veris, claris, certis. Sed etiam ubertas, & dignitas (18.) cognitionis perfectiones sunt, quæ testimoniis comparari possunt, & maxime lectione historiarum tractantium de rebus grandibus vere, clare, distincte; & pragmaticarum, id est, talium, in quibus consuetudines multæ practicae ad vitæ felicitatem facientia continentur. Hinc tales historias lege, & abstine ab anilibus, & superstitiosis fabulis, etiam Romanensibus scriptis (Romanen), si hæc nihil, aut parum eruditionis habeant, bonisque moribus noceant.

